

XALQARO “QIZIL KITOB”NING SHAKLLANISHI VA PITER SKOTTNING TABIATNI MUHOFAZA QILISHDAGI ILMIY-AMALIY FAOLIYATI

Bayqabilov Xusnudin Mardanovich

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Geografiya” kafedrası dotsenti,

Geografiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

<https://orcid.org/0000-0002-0094-6013>

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro miqyosda biologik xilma-xillikni muhofaza qilishning muhim ilmiy-axborot vositalaridan biri hisoblangan “Qizil kitob”ning shakllanish tarixi, uning ilmiy-metodik asoslari va tabiatni muhofaza qilishdagi amaliy ahamiyati tahlil qilinadi. “Qizil kitob” g‘oyasining shakllanishida Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi (IUCN) hamda uning turlarni muhofaza qilishga ixtisoslashgan tuzilmalari faoliyati muhim o‘rin tutgan. Ayniqsa, britaniyalik tabiatshunos va ekologik harakat faoli Sir Piter Skottning IUCN Species Survival Commission faoliyatidagi rahbarligi, noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostidagi turlarni tizimli ravishda hisobga olish hamda ular to‘g‘risidagi ma‘lumotlarni standartlashtirish borasidagi xizmatlari alohida yoritilgan. Shuningdek, xalqaro “Qizil kitob” tajribasining O‘zbekiston sharoitida rivojlanishi, O‘zbekiston Respublikasi “Qizil kitobi”ning nashr etilish bosqichlari va zamonaviy biologik xilma-xillikni muhofaza qilish tizimidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida “Qizil kitob” oddiy ma‘lumotnoma emas, balki ilmiy monitoring, ekologik boshqaruv, tabiatni muhofaza qilish siyosati va bioxilma-xillikni saqlash choralarini belgilashga xizmat qiluvchi kompleks ilmiy-amaliy mexanizm ekanligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Qizil kitob, Red Data Book, IUCN, Piter Skott, biologik xilma-xillik, noyob turlar, yo‘qolib ketish xavfi, tabiatni muhofaza qilish, ekologik monitoring, O‘zbekiston Qizil kitobi, flora, fauna, muhofaza etiladigan turlar.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕЖДУНАРОДНОЙ «КРАСНОЙ КНИГИ» И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПИТЕРА СКОТТА В ОБЛАСТИ ОХРАНЫ ПРИРОДЫ

Байкабилов Хуснудин Марданович

доцент кафедры «География» Шахрисабзского государственного педагогического института, доктор философии (PhD) по географически наукам

<https://orcid.org/0000-0002-0094-6013>

«Красной книги», являющейся одним из важнейших научно-информационных инструментов охраны биологического разнообразия на международном уровне, её научно-методологические основы и практическое значение в деле охраны природы. Важную роль в формировании концепции

«Красной книги» сыграла деятельность Международного союза охраны природы (IUCN) и его специализированных структур, занимающихся вопросами сохранения видов. Особое внимание уделяется деятельности британского натуралиста и активиста природоохранного движения сэра Питера Скотта, его руководящей роли в Комиссии IUCN по выживанию видов (Species Survival Commission), а также его вкладу в систематический учёт редких и находящихся под угрозой исчезновения видов и стандартизацию информации о них. Кроме того, рассматриваются развитие международного опыта «Красной книги» в условиях Узбекистана, этапы издания «Красной книги» Республики Узбекистан и её роль в современной системе охраны биологического разнообразия. В результате исследования обосновывается, что «Красная книга» представляет собой не просто справочное издание, а комплексный научно-практический механизм, обеспечивающий проведение научного мониторинга, экологического управления, формирование политики в области охраны природы и определение мер по сохранению биологического разнообразия.

Ключевые слова: Красная книга, Red Data Book, IUCN, Питер Скотт, биологическое разнообразие, редкие виды, угроза исчезновения, охрана природы, экологический мониторинг, Красная книга Узбекистана, флора, фауна, охраняемые виды.

THE FORMATION OF THE INTERNATIONAL “RED DATA BOOK” AND PETER SCOTT’S SCIENTIFIC AND PRACTICAL ACTIVITIES IN NATURE CONSERVATION

Bayqabilov Khusnudin Mardanovich

Associate Professor of the “Geography” Department, Shahrisabz State Pedagogical Institute, Doctor of Philosophy (PhD) in Geographical Sciences

<https://orcid.org/0000-0002-0094-6013>

Abstract: *This article analyzes the history of the formation of the “Red Data Book”, one of the most important scientific and informational instruments for the conservation of biological diversity at the international level, as well as its scientific and methodological foundations and practical significance for nature conservation. The activities of the International Union for Conservation of Nature (IUCN) and its specialized structures dedicated to species conservation played an important role in the development of the “Red Data Book” concept. Particular attention is paid to the activities of the British naturalist and conservation activist Sir Peter Scott, his leadership role in the IUCN Species Survival Commission, and his contribution to the systematic assessment of rare and threatened species and the standardization of information about them. The article also examines the development of international “Red Data Book” practices in Uzbekistan, the stages of publication of the “Red Data Book” of the Republic of Uzbekistan, and its role in the modern system of biodiversity conservation. The study demonstrates that the “Red Data Book” is not merely a reference publication but a comprehensive*

scientific and practical mechanism that supports scientific monitoring, environmental governance, nature conservation policy, and the development of measures for biodiversity conservation.

Keywords: *Red Data Book, IUCN, Peter Scott, biological diversity, rare species, extinction risk, nature conservation, ecological monitoring, Red Data Book of Uzbekistan, flora, fauna, protected species.*

Kirish. XXI asrda biologik xilma-xillikning qisqarishi global ekologik muammolarning eng jiddiylaridan biriga aylandi. Tabiiy ekotizimlarning antropogen bosim ostida qolishi, yashash muhitlarining qisqarishi, noqonuniy ovchilik, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, iqlim o'zgarishi, suv va tuproq resurslarining degradatsiyasi hamda boshqa omillar ko'plab o'simlik va hayvon turlarining tabiiy populyatsiyalariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Ana shunday sharoitda muayyan turning biologik holati, tarqalish areali, populyatsiyasi, mavjud xavf omillari va uni muhofaza qilish choralarini ilmiy asosda baholash alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur ehtiyoj natijasida XX asrning ikkinchi yarmida xalqaro miqyosda noyob va yo'qolib ketish xavfi ostidagi turlar to'g'risidagi ma'lumotlarni yagona tizimga keltirishga qaratilgan "Qizil kitob" konsepsiyasi shakllandi.

Asosiy qism. Xalqaro tabiatni muhofaza qilish ittifoqi — IUCN 1948-yil 5-oktabrda Fransiyaning Fontenblo shahrida tashkil etilgan bo'lib, uning dastlabki faoliyat yo'nalishlaridan biri inson faoliyatining tabiatga ta'sirini ilmiy o'rganish va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan iborat bo'lgan [1].

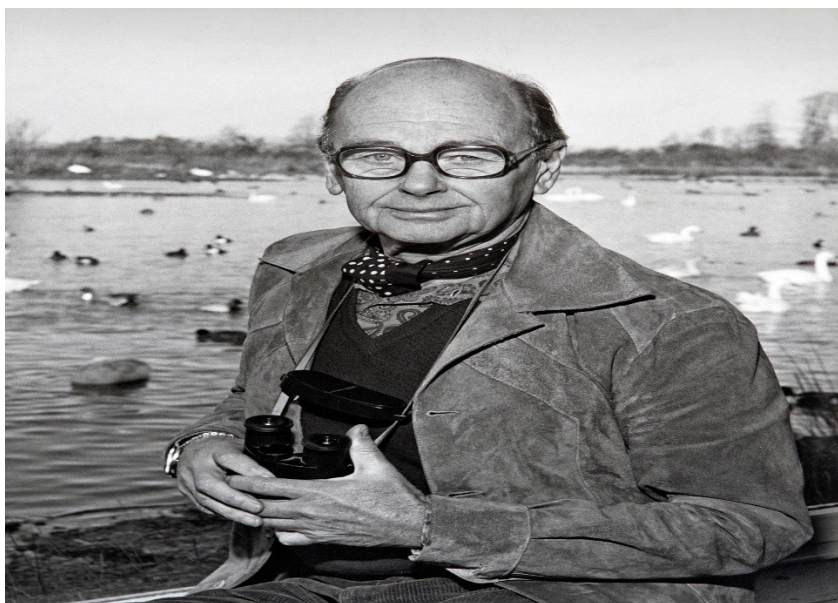
"Qizil kitob" konsepsiyasining rivojlanishida esa britaniyalik tabiatshunos Piter Skottning faoliyati alohida tarixiy va ilmiy ahamiyatga ega.

"Qizil kitob" atamasining paydo bo'lishi XX asrning 1960-yillaridagi xalqaro tabiatni muhofaza qilish harakati bilan chambarchas bog'liq. IUCN huzuridagi Survival Service Commission — Turlarni saqlab qolish bo'yicha komissiya yo'qolib ketish xavfi ostidagi hayvon va o'simliklar to'g'risidagi ma'lumotlarni yig'ish, tahlil qilish va tizimlashtirish bilan shug'ullangan.

IUCN manbalarida 1962-yilda “Animals and plants threatened with extinction” nomli dastlabki materiallar to‘plami qayd etilgan. U to‘liq shakllanmagan bo‘lsa-da, keyinchalik Red Data Book tizimiga asos bo‘lgan dastlabki ilmiy axborot manbalaridan biri sifatida qaraladi [2].

1963-yildan boshlab Piter Skott Survival Service Commission raisi sifatida ushbu yo‘nalishning rivojlanishiga katta hissa qo‘shdi. IUCN tarixiga oid rasmiy materiallarda aynan uning faoliyati Red Data Book konsepsiyasining shakllanishi bilan bog‘lanadi [3]. Shu jihatdan “Qizil kitob”ning paydo bo‘lishini birgina kitobning nashr etilishi sifatida emas, balki **noyob turlarni aniqlash → ularning holatini baholash → xavf darajasini belgilash → muhofaza choralarini ishlab chiqish → monitoring qilish** kabi uzviy jarayonning institutsionallasuvi sifatida baholash lozim.

Piter Skottning ilmiy va tabiatni muhofaza qilish faoliyatiga nazar tashlasak, Peter Markham Skott (1909–1989) - britaniyalik ornitolog, rassom, tabiatshunos, ekologik harakat faoli va tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari rivojiga katta hissa qo‘shgan olimlardan biridir. U Antarktida tadqiqotchisi Robert Falkon Skottning yagona o‘g‘li bo‘lgan. Keyinchalik tabiatni, ayniqsa suv qushlari va suv-botqoq ekotizimlarini muhofaza qilishga katta e‘tibor qaratgan (1-rasm).

1-rasm. “Qizil kitob” asoschisi – Piter Skott

Piter Skottning ilmiy-amaliy faoliyatini bir necha yo‘nalishga ajratish mumkin:

1. *Ornitologik tadqiqotlar.* Piter Skottning dastlabki ilmiy qiziqishlari qushlar biologiyasi, migratsiyasi va ularni muhofaza qilish bilan bog‘liq bo‘lgan. Uning faoliyati suv qushlari va ularning yashash muhitlarini saqlash masalasiga alohida e‘tibor qaratgan.

2. *Suv-botqoq hududlarni muhofaza qilish.* Uning tashabbuslari natijasida suv qushlarini saqlash, ularning qishlash va ko‘payish joylarini muhofaza qilishga qaratilgan ilmiy-amaliy tizimlar rivojlandi. Bu keyinchalik suv-botqoq ekotizimlarini xalqaro miqyosda muhofaza qilish harakatiga ham ta’sir ko‘rsatdi.

3. *Xalqaro tabiatni muhofaza qilish harakatidagi faoliyati.* Piter Skott IUCNning Survival Service Commission komissiyasiga 1963–1980-yillarda rahbarlik qilgan. IUCNning tarixiy hujjatlarida Red Data Book tizimining muvaffaqiyatli rivojlanishida uning xizmatlari alohida qayd etiladi. Uning rahbarligi davrida noyob turlar to‘g‘risidagi ma’lumotlarni standartlashtirish, ularning holatini muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqish va ma’lumotlarni yangilab borish tamoyillari shakllandi.

4. *WWF tashkil topishidagi ishtiroki.* Piter Skott tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha xalqaro hamkorlikning rivojlanishida ham faol ishtirok etgan. U WWFning tashkil topishida ishtirok etgan muhim shaxslardan biri sifatida e‘tirof etiladi [4].

Shunday qilib, Piter Skott faoliyatining asosiy xususiyati shundaki, u ilmiy ma’lumotni amaliy tabiatni muhofaza qilish siyosati bilan bog‘lashga intildi.

“Qizil kitob”ning asosiy innovatsiyasi shundan iborat ediki, unda noyob turlar to‘g‘risidagi ma’lumotlar oddiy ro‘yxat shaklida emas, balki ularning biologik va ekologik holatini tavsiflovchi tizim asosida berila boshlandi.

Har bir tur bo‘yicha, odatda:

1. turning sistematik holati;
2. tarqalish areali;
3. populyatsiyasining umumiy holati;

4. sonining o'zgarish dinamikasi;
5. yashash muhitining xususiyatlari;
6. asosiy xavf omillari;
7. mavjud muhofaza choralari;
8. tavsiya etiladigan muhofaza tadbirlari;

ilmiy kuzatuv va monitoring ma'lumotlari kabi ko'rsatkichlar jamlandi.

IUCN tarixiy hujjatlarida Red Data Book turlarni muhofaza qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni standart shaklda jamlovchi "ishchi vosita" sifatida tavsiflangan. 1966-yilda IUCN tomonidan Red Data Book, Volume 1: Mammalia nashr etildi. Mazkur nashr yangilanib turishi mumkin bo'lgan alohida varaqlardan tashkil topgan bo'lib, bu yangi ma'lumotlarni muntazam qo'shib borish imkonini bergan [5].

Keyingi yillarda qushlar, sudralib yuruvchilar, amfibiyalar, baliqlar va o'simliklar bo'yicha alohida jildlar paydo bo'ldi. IUCNning tarixiy ma'lumotlariga ko'ra, 1960-yillarda shakllangan ushbu tizim keyinchalik dunyoning ko'plab mamlakatlarida milliy va mintaqaviy "Qizil kitob"larning yaratilishiga turtki bergan.

"Qizil kitob" nomining tanlanishi bevosita ogohlantirish va xavf tushunchasi bilan bog'liq. Qizil rang insoniyat ongida xavf, ogohlantirish va zudlik bilan harakat qilish zaruratini ifodalovchi universal ramzlardan biridir.

Shu sababli "Qizil kitob" nomi ikki muhim funksiyani bajaradi:

birinchidan, ilmiy jihatdan — yo'qolish xavfi mavjud bo'lgan turlarni ajratib ko'rsatadi;

ikkinchidan, ijtimoiy jihatdan — jamiyat e'tiborini biologik xilma-xillikni muhofaza qilish zaruratiga qaratadi.

Dastlabki nashrlarda turlar holatini turli rangdagi varaqlar yordamida farqlash amaliyoti ham qo'llanilgan. Biroq zamonaviy IUCN tizimi tarixiy rangli sahifalar tizimidan ancha rivojlangan bo'lib, turlarni Critically Endangered, Endangered, Vulnerable kabi xavf toifalari asosida baholashga o'tgan.

Bugungi IUCN Red List dunyodagi yo‘qolib ketish xavfini baholash bo‘yicha eng keng qamrovli ilmiy axborot manbalaridan biri hisoblanadi. IUCN ma’lumotlariga ko‘ra, uning dastlabki “Qizil kitob” shaklidagi tizimi 1960-yillardan boshlab rivojlanib, hozirgi raqamli global ma’lumotlar tizimiga aylangan. ([IUCN](#))

“Qizil kitob” konsepsiyasining muhim natijalaridan biri uning xalqaro darajadan milliy darajaga ko‘chishidir.

Bunda asosiy tamoyil quyidagicha shakllandi:

xalqaro baholash → milliy baholash → hududiy monitoring → muhofaza chorasi → populyatsiyani tiklash.

Mazkur yondashuv davlatlarga o‘z hududidagi biologik xilma-xillikni alohida baholash imkonini berdi.

O‘zbekiston Ekologiya va iqlim o‘zgarishi milliy qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlariga ko‘ra, 2019-yilgi beshinchi nashrga **314 tur o‘simlik va 206 tur hayvon** kiritilgan.

“O‘zbekiston Qizil kitobi”ning 1993-yildagi birinchi nashriga 301 o‘simlik turi kiritilgan bo‘lib, u o‘zbek va rus tillarida nashr etilgan. Kitobda har bir turning o‘zbek, rus va lotin tillarida nomlari berilgan, poligonlarining qisqarishi, sonining kamayish sababalari, tabiatni muhofaza qilish bo‘yicha ko‘rilgan chora-tadbirlar to‘g‘risida ma’lumotlar berilgan, shuningdek, turlarning tarqalish xaritalari va tasvirlari ifodalangan. 2003-yilda Qizil kitobning ikkinchi nashri chop etildi. 2006-yilda “O‘zbekiston o‘simliklari Qizil kitobi”ning uchinchi nashri, 2010-yilda “O‘zbekiston Qizil kitobi”ning to‘rtinchi nashri chop etildi. Unga 184 turdagi hayvonlar kiritilgan. Ulardan 77 turini umurtqasiz hayvonlar (halqali qurtlarning 3 ta turi, mollyuskalarning 14 turi, qo‘shoyoqlarning 61 turi), 18 turdagi baliqlar, 16 turdagi sudralib yuruvchilar, 48 turdagi qushlar va 25 turdagi sutemizuvchilar tashkil etadi. Shu bilan birga kitobga sutemizuvchilar va qushlarning ayrim turlari kiritilmagan. Ularning ayrimlari respublika hududida hozirgi vaqtda ancha barqaror songa (qunduz, cho‘l chumchug‘i), boshqa turlari esa hozir ko‘chmanchilar (kichik oqqush, bahaybat tungi ko‘rshapalak turi, qizil bo‘ri) yoki

ularning faunada mavjudligi hisoblanadi. O‘zbekistonning (manul, Tyan-Shan tog‘ qo‘ylari) yetarlicha o‘rganilmagan. Kitobda, shuningdek, O‘zbekistonda yo‘qolib ketish xavfi ostida bo‘lmagan, ammo Xalqaro tabiatni muhofaza qilish Ittifoqi Qizil ro‘yxatiga kiritilgan.

Keyingi bosqichlarda uning mazmuni va turlar tarkibi muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqildi.

1-jadval.

O‘zbekiston “Qizil kitobi” rivojlanishining asosiy bosqichlari

№	Yil	Muhim bosqich	Qisqacha mazmuni
1	1979	“Qizil kitob”ni tashkil etish jarayoni	O‘zbekistonda noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostidagi o‘simlik hamda hayvon turlarini aniqlash va muhofaza qilish bo‘yicha ishlar boshlandi.
2	1984	Birinchi nashr	O‘zbekiston “Qizil kitobi”ning birinchi nashri amalga oshirildi.
3	1993	Mustaqillik davridagi yangi nashr	Yangi nashrda 301 tur o‘simlik muhofazaga muhtoj turlar sifatida qayd etildi.
4	2003	Navbatdagi nashr	Noyob va yo‘qolib borayotgan turlar tarkibi qayta ko‘rib chiqilib, navbatdagi nashr tayyorlandi.
5	2006	O‘simliklar “Qizil kitobi”ning yangi nashri	O‘zbekiston florasining noyob va muhofazaga muhtoj turlari haqidagi ma’lumotlar yangilandi.
6	2010	Hayvonot dunyosiga oid navbatdagi nashr	Noyob va yo‘qolib ketish xavfi ostidagi hayvon turlari haqidagi ma’lumotlar yangilandi.
7	2019	Beshinchi nashr	Nashrda 314 tur o‘simlik va 206 tur hayvon qayd etildi.
8	2026	Oltinchi nashrga tayyorgarlik	Turlar tarkibini zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va monitoring natijalari asosida qayta ko‘rib chiqish jarayoni olib borilmoqda.

Jadval mualliflar tomonidan asos solingan.

Bugungi kunda O‘zbekiston “Qizil kitobi” oddiy bosma nashrdan ko‘ra kengroq ilmiy-amaliy tizimning bir qismiga aylanmoqda [9].

2026-yil boshidagi rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda “Qizil kitob”ning **oltinchi nashri** uchun flora va fauna turlarining tarkibi ilmiy asosda

qayta ko‘rib chiqilmoqda. Hayvonlar bo‘yicha 189 tur va kenja turni kiritish tavsiya qilingan bo‘lib, ulardan 13 turi Qizil kitobga ilk bor kiritilishi taklif etilgan. Shuningdek, 48 tur bo‘yicha muhofaza maqomini o‘zgartirish tavsiya etilgan [10].

Bu jarayonning Fanlar akademiyasining Zoologiya va Botanika institutlari, mustaqil ekspertlar hamda xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda amalga oshirilayotgani “Qizil kitob”ning zamonaviy ilmiy asoslarini ko‘rsatadi.

Demak, “Qizil kitob” doimiy yangilanib turuvchi ilmiy tizimdir. Turning unga kiritilishi yoki undan chiqarilishi populyatsiyaning real holati, arealining o‘zgarishi va yangi monitoring ma’lumotlari bilan bog‘liq bo‘lishi kerak.

IUCNning tarixiy hujjatlarida Red Data Book muvaffaqiyatining katta qismi Piter Skott xizmatlari bilan bog‘lanadi. U 1963–1980-yillarda komissiyaga rahbarlik qilgan va uning rahbarligi davrida turlar haqidagi ma’lumotlarni tizimlashtirish hamda muntazam yangilash ishlari rivojlangan [6].

Piter Skott xotirasiga IUCN tomonidan Peter Scott Award for Conservation Merit mukofoti ham ta’sis etilgan bo‘lib, u turlarni muhofaza qilishga ko‘p yillar davomida katta hissa qo‘shgan shaxslarning xizmatlarini e’tirof etishga qaratilgan [7].

2026-yilda O‘zbekistonda ECODATA yagona bioxilma-xillik ma’lumotlarini boshqarish platformasi ishga tushirilgani haqida rasmiy ma’lumot berildi. Platformada flora va fauna, muhofaza etiladigan tabiiy hududlar hamda ekologik monitoring ma’lumotlari tizimlashtiriladi [11]. Qizil kitobga kiritilgan turlarning populyatsiyasi, tarqalishi va muhofaza holatini kuzatish ham platformaning muhim funksiyalaridan biridir.

Bu holat Piter Skott davrida shakllangan asosiy g‘oyaning — **turlar haqida aniq ma’lumot yig‘ish, ularni baholash va shu ma’lumotlar asosida muhofaza choralarini ishlab chiqish** tamoyilining zamonaviy raqamli shaklda davom etayotganini ko‘rsatadi [8].

Xulosa. “Qizil kitob” insoniyatning biologik xilma-xillikni saqlab qolish yo‘lidagi eng muhim ilmiy-amaliy tashabbuslaridan biridir. Uning shakllanishi XX

asrning ikkinchi yarmida tabiatni muhofaza qilish harakatining ilmiy asoslari kuchayishi bilan bog'liq bo'ldi.

Ayniqsa, 2026-yilda oltinchi nashr uchun turlar ro'yxatining qayta ko'rib chiqilishi O'zbekistonda biologik xilma-xillikni muhofaza qilish tizimi zamonaviy ilmiy monitoring va daliliy ma'lumotlarga tobora ko'proq tayanayotganini ko'rsatadi [12].

Shunday qilib, "Qizil kitob" — yo'qolish xavfi ostidagi turlar ro'yxati emas, balki tabiatning biologik holatini baholash, ekologik xavflarni aniqlash, ilmiy monitoringni tashkil etish va tabiatni muhofaza qilish siyosatini shakllantirishga xizmat qiluvchi kompleks ilmiy-amaliy institutdir. Piter Skottning merosi esa ushbu institutning tarixiy shakllanishida muhim ilmiy va tashkiliy poydevorlardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. IUCN. Seventy five years of experience. International Union for Conservation of Nature.
2. IUCN. The IUCN Species Survival Commission. International Union for Conservation of Nature.
3. IUCN. Red Data Book. Volume 1. Mammalia, a compilation. Morges: IUCN, 1966.
4. IUCN. Animals and plants threatened with extinction. Morges: IUCN, 1962.
5. IUCN. The Red Book: Wildlife in Danger. London: Collins, 1969.
6. IUCN. The IUCN Species Survival Commission. 2000.
7. IUCN. Wildlife in a Changing World: An Analysis of the 2008 IUCN Red List of Threatened Species.
8. IUCN. SSC Honours and Awards.
9. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasining Qizil kitobi.
10. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi. Qizil kitobga kiritilishi taklif etilayotgan o'simlik va hayvonot turlari muhokamasi. 2026.
11. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya tizimi.
12. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va iqlim o'zgarishi milliy qo'mitasi. ECODATA — biodiversity data management platform. 2026.